

Archivariorum historicorumque magistra

Dr. Rani Borbally

Archivariorum historicorumque magistra

Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő
70. születésnapjára

SZERKESZTETTE

Kádár Zsófia
Lakatos Bálint
Zarnóczy Áron

Magyar Levéltárosok Egyesülete
Budapest, 2013

A Magyar Levéltárosok Egyesülete kiadványai 13.

A kötet az NKA támogatásával jelent meg.

A kötet kereskedelmi forgalomban nem kapható.

Az ünnepelt fényképét Várhelyi Klára (Róma) készítette.
A kötetben szereplő térképeket Nagy Béla (MTA BTK TTI) rajzolta.
A borító és a tördelés Abinéri Gábor munkája.

A borítón a közölt tanulmányokhoz tartozó képek részletei láthatók.

ISBN 978-963-87475-3-2

© A tanulmányok szerzői, 2013

Fotó © Várhelyi Klára, 2013

Szerkesztés © Kádár Zsófia, Lakatos Bálint, Zarnóczki Áron, 2013

Képmelléklet © a tanulmányok szerzői, 2013

Kiadja a Magyar Levéltárosok Egyesülete

www.leveltaros.hu

Felelős kiadó: Tyekvicska Árpád, elnök és Décsey Sándor, titkár

A nyomdai munkálatokat a Kódex Könyvgyártó Kft. végezte.

Felelős vezető: Marosi Attila

Minden jog fenntartva.

Printed in Hungary

Tartalom

Köszöntő (KENYERES ISTVÁN)	11
Tabula gratulatoria	15
Előszó (KÁDÁR ZSÓFIA, LAKATOS BÁLINT, ZARNÓCZKI ÁRON)	19
Rövidítésjegyzék	21
I. TÖRTÉNETI FÖLDRAJZ, TÖRTÉNETI TOPOGRÁFIA, TÉRKÉPHASZNÁLAT	
BOLLÓK ÁDÁM: Magángondolatok temető, település és településtörté- net viszonyáról a 10–11. századi Kárpát-medencében	25
<i>Private Thoughts on the Relation between Cemetery, Settlement and Settlement History of Carpathian Basin in 10–11th centuries</i>	69
CSUKOVITS ENIKŐ: Magyarország helye Kelet-Európában. A <i>Descriptio Europae Orientalis</i> országleírásai.....	71
<i>The Place of Hungary in Eastern Europe. The Country Descriptions of the Descriptio Europae Orientalis</i>	82
TÓTH KRISZTINA: Tata és környéke településeinek történeti földrajza a 14. században	83
<i>Historical Topography of Tata and Its Region in the 14th Century</i>	101
LAKATOS BÁLINT: Lázár deák <i>Tabula Hungariae</i> -jának (1528) helyrajza és a késő középkori úthálózat.....	103
<i>Settlements on Lazarus' Tabula Hungariae (1528) and Late Medieval Road Network</i>	128

TRINGLI ISTVÁN: Oremus. Egy hegyaljai dűlőnév jelentése	129
<i>Oremus. Bezeichnung eines Flurnamens aus der Hegyalja Region</i>	142
TÓTH GERGELY: Meddig terjed Magyarország? Történelmi jogok és politikai realitások küzdelme Bél Máttyás <i>Notitiájában</i>	143
<i>What's the Extent of Hungary? Conflict of Historical Rights and Political Realities in Máttyás Bél's Notitia</i>	163
KULCSÁR KRISZTINA: Landgraf Ádám gondolatai a magyarországi utak javításáról	165
<i>Adam Landgrafs Gedanken über die Verbesserung der Post-Straßen und anderer Hauptweege im Königreich Ungarn</i>	188
REISZ T. CSABA: Külföldi mérnökök a magyarországi kataszteri felméréseknél	189
<i>Foreign Surveyors at the Cadastral Surveys in Hungary</i>	215
TÖRÖK ENIKŐ: Néhány kataszteri irattípus	217
<i>Einige Katastralunterlagen</i>	235
BERTÉNYI IVÁN: A Badacsony-hegy fontosabb helynevei a 20. században	237
<i>Wichtigere Ortsnamen des Berges Badacsony im 20. Jahrhundert</i>	242
 II. FORRÁSKIADÁS ÉS TÖRTÉNELEM	
BESSENYEI JÓZSEF: <i>Litterae ad Cameram exaratae</i> . A Magyar Kamarához intézett levelek, különös tekintettel a magyar nyelvűekre	245
<i>Litterae ad Cameram exaratae. An die Ungarische Kammer geschriebene Briefe mit besonderer Rücksicht auf Briefe in ungarischer Sprache</i>	255
TUSOR PÉTER: Pázmány pápai bullái és palliuma. (Adatok az esztergomi érseki szék 1616. évi római konzisztoriális betöltéséhez)	257
<i>Die päpstlichen Bullen und das Pallium von Péter Pázmány, Erzbischof zu Gran (1616)</i>	275

FAZEKAS ISTVÁN: Homonnai Drugeth III. György (1583–1620) familiárisainak jegyzéke 1622-ből. Adalék Tállyai Pál pályájához	277
<i>Die Liste der Familiaren von György III. Drugeth von Homonna (1583–1620) aus dem Jahre 1622. Ein Beitrag zur Laufbahn von Pál Tállyai, Übersetzer der Historiarum de rebus Ungaricis libri</i>	292
KÁDÁR ZSÓFIA: Dallos Miklós győri püspök életútja és végrendelete (1630)	293
<i>Life Career and Testament (1630) of Miklós Dallos Bishop of Győr</i>	327
KALMÁR JÁNOS: A horvát végvidékre vonatkozó tervezet az 1670-es évekből	329
<i>Ein das kroatische Grenzgebiet betreffender Vorschlag aus den 1670-er Jahren</i>	343
 III. TÖRTÉNELEM ÉS TÖRTÉNETI SEGÉDTUDOMÁNYOK	
NAGY BALÁZS: Luxemburgi IV. Károly önéletrajza: szövegtani és forráskritikai megközelítések	347
<i>Autobiography of Charles IV of Luxemburg: Textual and Source Critical Approaches</i>	357
E. KOVÁCS PÉTER: Zsigmond király itáliai itineráriuma (1412–1414 és 1431–1433)	359
<i>Itinerary of King Sigismund of Luxembourg in Italy (1412–1414 and 1431–1433)</i>	389
KÖRMENDI TAMÁS: Dalmácia címere a középkori magyar királyok heraldikai reprezentációjában	391
<i>The Coats of Arms of Dalmatia as a Part of the Heraldic Representation of the Hungarian Kings in the Middle Ages</i>	408
PÁLFFY GÉZA: Rendkívüli források a horvát nemzeti szimbólumok történetéhez. Horvátország zászlajának legkorábbi ábrázolásai a 16–17. századból	409
<i>Extraordinary Sources for the History of Croatian National Symbols. The Earliest Portrayals of the Flags of Croatia from the 16th and 17th Centuries</i>	432

DRASKÓCZY ISTVÁN: Henri Pirenne (1862–1935) magyarországi recepciója az 1894 és 1945 közötti időszakban	433
<i>Die Rezeption von Henri Pirenne in Ungarn zwischen 1894–1945</i>	451
 IV. INTÉZMÉNY- ÉS TÁRSADALOMTÖRTÉNET	
ZSOLDOS ATTILA: Üres honor	455
<i>Empty honor</i>	476
LACZLAVIK GYÖRGY: Várday Pál esztergomi érsek egyházfői tevékenységének vázlata	479
<i>An Outline of the Activity of Pál Várday, Archbishop of Esztergom</i>	500
SZÖGI LÁSZLÓ: Hanyatlás és átalakulás. A magyarországi peregrináció Mohácstól a 16. század végéig	501
<i>Decline and Change. Hungarian Peregrination from the Battle of Mohács to the End of the 16th Century</i>	520
MOLNÁR ANTAL: A horvát–szlavón rendiség és az oszmán Szlavónia	521
<i>The Croatian–Slavonian Estate System and Ottoman Slavonia</i>	538
DOMINKOVITS PÉTER: Szolgabírák és járásaik Sopron vármegyében, a 16/17. század fordulóján	541
<i>Stuhlrichter und ihre Bezirke im Komitat Sopron/Ödenburg zur Wende des 16./17. Jahrhundert</i>	564
KENYERES ISTVÁN: A félharmincad 1635–1638-ban	567
<i>Der Halbdreißigstzoll, 1635–1638</i>	591
OBORNI TERÉZ – NAGY BÉLA: A hadviselés alól felmentett székely települések a 17. században	593
<i>Szekler Settlements Released from the Military Services in the 17th Century</i>	610

OROSS ANDRÁS: A magyarországi kamarák területi illetékessége a 17–18. század fordulóján	611
<i>Die für Ungarn zuständigen Kammern an der Wende vom 17. zum 18. Jahrhundert</i>	628
MIHALIK BÉLA VILMOS: Egyházi adatok a Jászságról Heinrich von Kageneck német lovagrendi komtur 1703. évi vizitációs jelentésében	629
<i>Ecclesiastical Data about Jazygia in the Visitation Report of Heinrich von Kageneck, Landkomtur of the Teutonic Order in 1703</i>	644
GÉRA ELEONÓRA: Don Thomaso Raspassani, a vízivárosi „magyar” vikárius leleplezése	645
<i>Die Enthüllung von Don Thomaso Raspassani, dem „ungarischen” Vikar von Wasserstadt Ofen (Buda)</i>	671
TUZA CSILLA: A céhes intézmény kereteinek bomlása: az 1761-es céhrendelet előzményei	673
<i>Die Auflösung der Rahmen der Zunftinstitution: die Prämissen der Zunftregelung 1761</i>	688
BORSODI CSABA: A herceg Esterházy-hitbizomány kismartoni uradalmának tisztviselői, alkalmazottai, szolgái 1770–1780 között	689
<i>The Officials, Personnel and Servants of the Eistenstadt/Kismarton Estate of the Prince Esterházy Entail (1770–1780)</i>	704
Bak Borbála munkásságának bibliográfiája (1961–2013) (összeállította: LAKATOS BÁLINT)	707
MELLÉKLET (képmelléklet Dominkovits Péter, Körmendi Tamás, Pálffy Géza és Török Enikő tanulmányaihoz).....	I–XVI

Rövidítésjegyzék*

Levéltári és kéziratári források

MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest)
DL	Q szekció: Mohács előtti gyűjtemény, Diplomatikai Levéltár. – <i>Diplomatikai Levéltár. Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa.</i> Szerk. RÁCZ György. Internetes kiadás (DL–DF 5.1), 2010.
DF	Q szekció: Mohács előtti gyűjtemény, Diplomatikai Fénygyűjtemény. – <i>Diplomatikai Fényképtár. Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa.</i> Szerk. RÁCZ György. Internetes kiadás (DL–DF 5.1), 2010.
MTAKK	Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára (Budapest), Kézirattár
OSZKK	Országos Széchényi Könyvtár (Budapest), Kézirattár
ÖNB	Österreichische Nationalbibliothek (Wien), Handschriftensammlung
ÖStA	Österreichisches Staatsarchiv (Wien)
HHStA	Haus-, Hof- und Staatsarchiv
HKA	Allgemeines Verwaltungsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Hofkammerarchiv
HFU	Hoffinanz Ungarn

* A rövidítésjegyzékben azokat a levéltári és kéziratári forrásokat, szakirodalmi tételket és intézményneveket tüntettük fel, amelyeket több szerző is használt. Ezért a lábjegyzetekben és a tanulmányok végi bibliográfiákban csak a rövidítésüket tüntetjük fel, feloldásuk itt található.

Szakirodalom

- BAK 1997a BAK Borbála: *Magyarország történeti topográfiája. A honfoglalástól 1950-ig*. Budapest, 1997 (História könyvtár. Monográfiák 9/1.).
- BAK 1997b BAK Borbála: A koronaórség fizetlensége. Thurzó Szaniszló nádor 1624. évi Zágráb szabad királyi városhoz küldött levele. In: *Miscellanea fontium historiae Europiae. Emlékkönyv H. Balázs Éva történészprofesszor 80. születésnapjára*. Szerk. KALMÁR János. Budapest, 1997, 89–106.
- CIH I–IV *Corpus juris Hungarici. Magyar törvénytár 1000–1895. Millenniumi emlékkiadás. [I.] 1000–1526. évi törvénycikkek. [II.] 1526–1608. évi törvénycikkek. [III.] 1608–1657. évi törvénycikkek. [IV.] 1657–1740. évi törvénycikkek*. Szerk. KOLOSVÁRI Sándor, ÓVÁRI Kelemen. Jegyz. NAGY Gyula, MÁRKUS Dezső. Budapest, 1899–1900.
- ENGEL 2002 ENGEL PÁL: *Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről*. CD-ROM. Térinformatika: KOLLÁNYI László, SALLAY Ágnes. Budapest, 2002.
- ÚMÉL I–VI *Új Magyar Életrajzi Lexikon*. I–VI. köt. Főszerk. MARKÓ László. Budapest, 2001–2007.

Intézmények

- ELTE BTK Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar (Budapest)
- MTA BTK TTI Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete (Budapest)
- OSZK Országos Széchényi Könyvtár (Budapest)

TÖRÖK ENIKÓ

Néhány kataszteri irattípus

A kataszteri irattípusokat az Országos Levéltár (MNL OL) gyűjteménye alapján vizsgáljuk. A levéltár kataszteri gyűjteménye két részből áll: térképek (S 78) és iratok (S 79). Az iratok a térképek egy részével együtt 1951-ben kerültek a gyűjteménybe, amikor az Országos Földmérési Intézet térkép-tári és tagosítási osztálya levéltári kezelésbe adta a működéséhez már nem szükséges iratanyagot: 1693 község 20.322 térképlapját, 11.603 füzet mérési vázlatot, határleírást stb. Az Intézet felügyelete alatt álló és a vele azonos épületben levő Pest Megyei Földmérési Igazgatóság is átadott ekkor a levéltárnak országos jellegű iratokat. 1951 decemberében az Ince pápa téri raktárba szállították a térképeket és az iratokat, jegyzékekkel együtt.¹

Az S 79 állag a mai Magyarország egész területéről többnyire a 19. század második felében készült kataszteri felvételek iratanyagát tartalmazza. A gyűjtemény azonban nem teljes, nem minden településről állnak rendelkezésre források, illetve nem is egységes, az egyes településekről különböző irattípusok maradtak fenn. Átvételkor az Országos Földmérési Intézetben rendezték és jegyzékelték a dokumentumokat. Az 1945 előtti megyebeosztás szerint a megyék betűrendjében, a megyéken belül az 1948. évi állapotok szerint a községek betűrendjében található az egyes települések iratai. Az egy-egy községre vonatkozó iratanyag általában egy csomóba kötve található, a nagyobb terjedelműek azonban több csomóban. A jegyzék feltünteti, hogy az egyes községekről milyen iratfajták állnak rendelkezésre, és megadja keletkezésük dátumát. A jegyzék a következő iratfajták szerint csoportosítja a dokumentumokat: a) birtokrészleti jegyzőkönyv, b) számolati jegyzőkönyv, c) birtokváltzási jegyzőkönyv, d) talajhasználati jegyzőkönyv, e) felvételi előrajz, f) határleírás és g) egyéb. Ebből a csoportosításból is kitűnik, hogy nem csak írásos, hanem kartográfiai dokumentumokat is tartalmaz a kataszteri iratok állaga. Az előállítás technológiáját tekintve kéziratos dokumentumokról van szó,

¹ MNL OL Y 7 849/1951 OL.

ezen belül előfordulnak teljesen kézzel írott források és kézzel kitöltött formanyomtatványok. A nemrégiben megkezdett adatbázisban történő feldolgozás során kiderült, hogy nagyon sokszínű iratanyaggal van dolgunk, a dokumentumtípus meghatározása nem egyszerű feladat. Az ország felmérése több évtizedet vett igénybe, közben sok helyen helyszínelésre is sor került. Időközben változtak a formanyomtatványok, változott a terminológia, ugyanakkor jellemző számos szinonima együttlélése is. Tovább nehezíti a helyzetet, hogy a források nyelve is változott, az 1850-es és 1860-as évekből származó iratok német vagy német és magyar, ezt követően pedig magyar nyelven íródtak.²

A következőkben azokat az irattípusokat vesszük számba, amelyek leggyakrabban fordulnak elő a levéltár S 79 állagában. Eddigi tapasztalataink és ismereteink összegzése szükséges és hasznos a feldolgozó munka folytatása, valamint a kutatás szempontjából is.

Határleírás

A kataszteri felmérés előmunkálatai közé tartozott a határjárás és a határleírási jegyzőkönyv elkészítése. A határjárás során meg kellett győződni arról, hogy a település *„határszélén fekvő valamennyi dűlők a szomszéd község dűlőivel közvetlenül érintkeznek, tehát közben egyik községhez sem tartozó birtok nem fekszik”*. A határleírási jegyzőkönyvet két példányban és *„annak a vidéken szokásos hazai nyelven”* kellett megszerkeszteni. Az 1850. évi utasítás mintát is közölte a jegyzőkönyv felvételére. A későbbiekben, például az 1875. évi VII. tc. által elrendelt helyszínelés alkalmával változás esetén pótejyzőkönyvet, függelékkel kellett készíteni, amelyet határleírási pótejyzőkönyvnek vagy póthatárleírási jegyzőkönyvnek neveztek.³

Többnyire nem formanyomtatvány kitöltésével készült a határleírás, hanem teljes mértékben kéziratos dokumentum volt, mint Balatonfüredé 1856-ból. De formanyomtatvány használata is előfordult, a német és a magyar nyelvű nyomtatvány is ugyanazokat az adatokat tartalmazza: határjelek és határvonalak adatai, lépések száma a következő határjelhez

² A korabeli terminológiára vonatkozóan hasonló megállapításra jutottak az MNL Heves Megyei Levéltár kataszteri iratainak rendezése során is. NEMES 1991, 49. – A kataszteri térképek feltárását az OTKA K 105 886 pályázatának támogatásával végezzük, 2013–2015 között.

³ Utasítás 1850, 2., 4., 39., Utasítás 1875, 4., Utasítás 1876, 451., Utasítás 1885, 8., 18., 19–20., Rendelet 1909, 334.

(*Beschaffenheit des Grenzzeichens, Beschaffenheit des Grenzzuges, Anzahl der Schritte zum nächstfolgenden Grenzzeichen*). A német nyelvű formanyomtatványra példa Tápé határleírása 1877-ből, a magyar nyelvű, D 106 jelű formanyomtatvány kitöltésével készültek Budafok 1883. és 1914. évi határleírásai. A határleírások többségében határtérkép is található (lásd a kötet végi képmellékletben közölt ábrát).⁴

Dűlők leírása

A kataszteri telekkönyv előmunkálatai közé tartozott a dűlők leírása is. „Mihelyt a' község határleírása megtörtént, s mindennemű határvillongások ki egyenlítették: a' községi választmány és ügyvezető tiszt a' község határában való sággal létező dűlők és mezők leírására megyen által. (...)

E' végre az elnök a' választmánnyal a' községi dűlőkre kimegyen; helyrajzi fekvés szerint, s a szokásban levő elnevezések pontos feljegyzése mellett, minden dűlőt leír, a' rajta üzött mivelési ághoz képest annak minőségét, hogy jó, közép-szerű, vagy rossz feljegyzi, az illy dűlőn előforduló természeti viszonyokat, a' termékekkel együtt felsorolja, s a' dűlők ezen leírását, a' helységhez legközelebb fekvő dűlőtől kezdvén, helyrajzi sorozatban olyképp eszközli, hogy azt ugyanazon ponton végezze, mellyen megkezdett. Minthogy megtörténhetik, hogy valamelly dűlőnek vagy mezőnek leírás alkalmával még neve nincsen, vagy ez csak határozatlan, ez esetben a választmány beleegyezésével a' dűlőnek nevet kell adni, hogy ez alatt fel lehessen jegyezni. (...)

Mihelyt a' községi választmány meggyőződött arról, hogy a' község határában található valamennyi dűlők körüljáratován, szokásos neveiket feljegyeztették, a B) betű alatt ide csatolt mintázat szerint a községben szokásos nyelven jegyzőkönyv készítettik, mellyet a' jelenlevők mindnyájan aláírnak.”⁵

A kétnyelvű, B jelű (Lit. B) nyomtatvány felhasználásával készült például Tác 1850. évi, Nagycenk 1855. évi és Felsőtárkány 1863. évi dűlőleírása.⁶

⁴ Grenzbeschreibung der Gemeinde Balaton Füred, 1856. MNL OL S 79 No. 1560., Grenzbeschreibung der Gemeinde Tápé, 1877. MNL OL S 79 No. 310., Budafok (Promontor) adóközségnek határleírása, 1883 és Budafok (Promontor) adóközségnek póthatárleírása, 1885. MNL OL S 79 No. 577.

⁵ Pótlék 1875, 80–81., Földadóról 1877, 60–61., Utasítás 1850, 5., 40., Kat. munk. 1875, 12.

⁶ Leírása tázi adóközségben létező dűlőknek és mezőknek. Beschreibung der in der Steuergemeinde [Tác] vorkommenden Flurmarken oder Riede, 1850. MNL OL S 79 No. 319/b/501–511. Leírása 126. sz. Nagy Czenki adóközségben létező dűlőknek és me-

Kataszteri telekkönyv

A kataszteri telekkönyvek címében többnyire a „birtokrészleti jegyzőkönyv” (*Parzellen-Protokol*) megnevezés szerepel, viszont a korabeli törvényekben, utasításokban, rendeletekben, illetve a korabeli szakirodalomban egyéb megnevezésekkel is találkozunk: földadókönyv, adótelekkönyv, földadótelekkönyv, felvételi jegyzőkönyv, földadó-kataszteri könyv, vallomási telekkönyv, vallomány- vagy telekkönyv (*Fassions- oder Lager-Buch*), földadósorozati telekkönyv, földadókataszteri telekkönyv, parcella jegyzőkönyv, földrészleti jegyzőkönyv, földkönyv, kataszteri birtokkönyv, földadó-osztályozási telekkönyv.⁷

A kataszteri munkák során keletkezett telekkönyvet ugyanis valamilyen formában meg kellett különböztetni más telekkönyvektől, például az ingatlannyilvántartás céljából felvett telekkönyvektől, vagyis a hiteltelekkönyvektől, vagy a tagosítási telekkönyvtől. Az 1875. évi Kataszteri Kalauzban a következő meghatározás szerepel: „*a kataszteri telekkönyvnek czélja pedig: a birtokot mint adóalapot kimutatni, az az minden legkisebb földrészletet a kép tüntetni ki, hogy egyszersmint kitűnjék az is, mily adót képes igazságosan és arányosan azon földrészlet a kivetett országos földadóból fizetni. Ennélfogva a kataszteri telekkönyvben, a földrészleteknek a térmérték meghatározása mellett osztályoztatni is kel. Sőt hogy az adóalap annál igazságosabb legyen, a földrészleteknek minden művelési ág szerint a tiszta jövedelmét is ki kel számítani.*” A kataszteri telekkönyv a helyrajzi számok sorrendjében tartalmazza a telkekre vonatkozó adatokat.⁸

Azonban a kataszteri telekkönyvek között is vannak különbségek attól függően, hogy mikor és milyen módon, milyen részletességgel készültek. Már az 1870-es években is háromféle kataszteri telekkönyvet különböztettek meg:

zóknek. Beschreibung der in der Steuergemeinde vorkommenden Flurmarken oder Riede, 1855. MNL OL S 79 No. 794/725–731. Leírása 48. sz. Felső Tárkány adóközségben létező dülőknek és mezőknek. Beschreibung der in der Steuergemeinde Felső Tárkány N. 48. vorkommenden Flurmarken oder Riede, 1863. MNL OL S 79 No. 430.

⁷ Utasítás 1850, 12., Mérnöki utasítás 1850, 29–30., D minta, Utasítás 1885, 18., 20., 89., Eötvös 1875, 42., 44., 50., 80., 133., 134., 150., SZALAY 1884, 4., Rendelet 1939, 251. Az adótelekkönyv szinonimája a földkönyv az 1868:XXV. tc.-ben, lásd Kat. munk. 1875, 12–13. Bácsbokod telekkönyvének címében átjavították a „birtokrészleti” jelzöt „földrészleti”-re, lásd Bácsbokod nagyközség földrészleti jegyzőkönyve az 1922. évi részletes felmérés alapján, 1922. MNL OL S 79 No. 2/1109–1839.

⁸ Kat. törv. 1875, 36., CSILLAG 1884, 4–5.

1) az 1850-es években készült régi, konkrétális telekkönyv, amelybe a területek nagyságát többnyire csak bemondás vagy lépés szerinti felmérés után vezették be;

2) a kataszteri mérnökök által a részletes felmérés során, vagyis 1856-tól készített birtokrészleti jegyzőkönyv, amelybe dűlőnként és a parcellák sorrendjébe vezették be mindenki birtokát a valóságban talált művelési ágak szerint, csak az osztályozást hagyták el, és amelyet az 1875. évi VII. tc. által elrendelt helyszínelés alkalmával kataszteri telekkönyvként használtak;

3) a tagosítás után ügyvezetők által készített új telekkönyv.⁹

A kataszteri telekkönyv minden esetben formanyomtatvány felhasználásával készült, de különböző helyeken, különböző időpontokban eltérő nyomtatványokat használtak. Az egyik, az ún. E jelű (Lit. E) nyomtatványt az 1850. évi utasítás is ismerteti. Eszerint a „vallomány- vagy telekkönyv” (*Fassions- oder Lager-Buch*) rovatai a következők:

„a) a' folyó helyrajzi, birtokrészlet-szám,

b) a következőbe a dűlő neve, azután

c) a tulajdonos neve, lakhelye, 's házának száma, továbbá

d) minden birtokrészlet művelési ágai hozzátételnek, 's a' terület meghatározására menvén, utoljára

e) a' birtokrészlethez mellékeltek az osztály, mellybe tartozik.

Az osztálynak vizsgálat folytán a' becselő biztos által teendő módosítására [„az adóbiztos vizsgálata következtében változtatás az osztályba”], úgy nem különben a' kimutatandó tiszta haszon számára nyitott rovatot egyelőre üresen kell hagyni, 's az „Észrevételek” közt csak a' különös esetek említetnek meg.” Ezt a nyomtatványt használták Sárkeresztes 1851. évi, Mór 1858. évi, Pátka 1852. évi és Debrecen 1870. évi telekkönyvéhez.¹⁰

⁹ Pótlék 1875, 80., K 1876, 22–23., Észrevételek 1876, 37.

¹⁰ Utasítás 1850, 12., 45–47. (E minta). Vallomány- vagy telekkönyve a 77-ik számú Keresztes adó-községnek melly magában foglalja Keresztes helységét 171. egymás melletti házakkal, 's ... Borbála pusztát. *Fassions- oder Lagerbuch der Steuergemeinde. Keresztes adóközség telekkönyve, 1851–1859.* MNL OL S 79 No. 318/a/1–499., Vallomány- vagy telekkönyve a Moóri adó-községnek. *Fassions- oder Lagerbuch der Steuergemeinde Móór 81. Moór mváros telekkönyve, I-ső kötet, 1858.* MNL OL S 79 No. 318/b/1–977., Vallomány- vagy telekkönyve Pátka adó-községnek. *Fassions- oder Lagerbuch der Steuergemeinde, 1852.* MNL OL S 79 No. 318/c/1–858., Vallomány- vagy telekkönyve a 702-ik sz. sz. kir. Debreczen város adóközségnek, magában foglalja sz. kir. Debreczen városát a hozzá csatolt Gyulai-Hegyés, Gyulai-Mács, felső és alsó Jósa szőlős kertekkel. *Fassions- oder Lagerbuch der Steuergemeinde Stadt Debreczen No 702, 1870.* MNL OL S 79 No. 385/1–2667.

A „felvételi jegyzőkönyv”-et az 1850. évi mérnöki utasításból ismerjük – az S 79 állagban ez idáig még nem fordult elő –, amelyet az utasításhoz mellékelte „D mintázat” szerint kellett elkészíteni, és a következő adatokat tartalmazza: a térkép szelvény száma, a dűlő neve, helyrajzi szám (birtokrészlet száma), a tulajdonos házszáma, neve, állása és lakhelye, a parcella (birtokrész) művelési ága és nagysága, valamint megjegyzés. A jegyzőkönyvet különbözőképp kellett/lehetett kitölteni, attól függően, hogy a felmérés mennyire volt részletes:

„Egy csupán kerületileg felvett község öszves területe a jegyzőkönyvbe csak egy tétel gyanánt iratik be, s a rovatok a dűlők nevezetétől egész bezárólag a „művelési ágakig” átpontoztatnak.

Dűlönkénti felvételnél, minden egyes dűlő területe, szinte egy tétel gyanánt iratik be, s az „N részletek” rovatától egész „lakhely” rovatig kipontozandók. Ha dűlő kizárólag vagy túlnyomó részben ugyanazon művelésű földeket foglal magában, akkor annak feljegyzése az illető rovatba kiteendő, ellenkező esetben pedig hasonlóan átpontozandó. Az „észrevétel” rovatban a 123. §. szerint nem termő hasztalan földek kiszámított területét ki kell tenni. (...)

Ha az egyes részek felvétele rendeltetett meg, akkor azok ugyanazon számszerinti rendben, mint a millyenben a szelvényen vagy a kiszámítási jegyzőkönyvben előfordulnak, a felvételi jegyzőkönyvbe iratnak, és a lapöszveg ismétlése által a főöszveg előállítatik.”¹¹

Mielőtt folytatjuk a formanyomtatványok felsorolását, nézzük meg, mit mond az 1868. évi XXV. törvénycikk a kataszteri telekkönyvről, vagyis az „adótelek- vagy földkönyv”-ről. „Az adótelekkönyvben minden egyes birtokrészlet a dűlő leírásban megállapított sorrendben helyirati fekvés szerint felvétetik, a tényleges birtokos neve, lakhelye s házszáma bejegyeztetik; — azután a térfogat, a művelési ág, melyben a helyszíni felvételkor találtatik, és az osztály, melybe a választmány által a mintatér szerint soroztatott, beiktattatik.”¹²

A birtokrészleti jegyzőkönyv elnevezés alatt is többféle nyomtatvánnyal lehet találkozni, van köztük német nyelvű, magyar nyelvű és két nyelvű is. Többségük kétoldalas táblázat, de előfordul egyoldalas is, mint például Érd 1899. évi kataszteri telekkönyve (a D 61 jelű formanyomtatvány egyik változata). Mindegyikben előforduló rovatok – ha nem is mindig ebben a sorrendben – a következők: a térkép szelvény száma, a dűlő neve, helyrajzi szám (a birtokrészlet száma), a birtokos házszáma, neve és lakhelye, a telek művelési ága és nagysága, jegyzet/megjegyzés. A német

¹¹ Mérnöki utasítás 1850, 29–30., D mintázat.

¹² Kat. munk. 1875, 12–13.

nyelvű jegyzőkönyvekben – egyeseken a D. I. Rub. 20. C. megjelölés szerepel, kétnyelvű változatán ugyanez a jelzés vagy az LXXIII jelölés látható – a birtokos állását is fel lehetett venni, ilyen formanyomtatvánnyal készült többek között Balatonfüred 1858. évi, Kéttornyulak 1857. évi, Zánka 1858. évi és Rábacsécsény 1856. évi birtokrészleti jegyzőkönyve, a kétnyelvűre példa Bodolya 1864. évi és Aderjás (Adorjás) 1866. évi jegyzőkönyve. Gyakori rovatok még: „birtokállományi főkönyv lapjának oldala”, a birtok osztálya és évi tiszta jövedelme, utalás a későbbi változásokra. A birtokarány és a ház emeleteinek száma a D 61 jelű formanyomtatvány különböző változataiban és a D 42 jelű formanyomtatványban szerepel, például Ercsi 1882. évi, Érd 1884. évi és Tiszacsege 1870. évi telekkönyvében.¹³

Az új kataszteri telekkönyvre egy 1879. évi körrendelet közöl mintát (B minta), amely a „D 11. r. sz. Median” formanyomtatványnak felel meg, és amelyre példa Felsőtárkány 1881. évi telekkönyve. A birtokrészleti jegyzőkönyvekhez képest ebben a formanyomtatványban nem szerepel a térképszelvény száma, különben ugyanazokat a rovatokat kell kitölteni.¹⁴

A változások vezetése kétféleképpen történt: kiigazítással vagy új telekkönyv szerkesztésével. Kiseb változás vezetése lehetséges volt kiigazítással, például ha a birtokos változott. A megváltozott régi adatokat, például a birtokos nevét áthúzták a birtokrészleti jegyzőkönyvben, úgy, hogy az olvasható maradjon, és az új adatot fölé írták. Legtöbbször piros tollat használtak. Ha a földrészletet felosztották, akkor a változások bejegyzésére nem volt elég hely a birtokrészleti jegyzőkönyvben, így külön ívben, függelékben adták meg az adatokat, az új földrészletek külön számait mindig az eredeti helyrajzi szám alatt törtszám alakjában képez-

¹³ Érd község, birtokrészleti jegyzőkönyv, Benta és Erlakovecz pusztákkal, 1899. MNL OL S 79 No. 316/460–691., Parzellen-Protocoll der Gemeinde Balaton Füred sammt Ortschaft Bad Füred, 1858. MNL OL S 79 No. 1560. Parzellen-Protocoll der Gemeinde Kéttornyulak, 1857. MNL OL S 79 No. 1440/1–51. Zánka község birtokrészleti jegyzőkönyve; Parzellen-Protokoll der Gemeinde, 1858. MNL OL S 79 No. 1699/1–176. Parzellen-Protocoll der Gemeinde Czécsény; Csécsény község birtokrészleti jegyzőkönyve, 1856. MNL OL S 79 No. 371/1–84. Bodolya község birtokrészleti jegyzőkönyve; Parzellen-Protocoll der Gemeinde, 1864. MNL OL S 79 No. 90/1–129. Aderjás község, birtokrészleti jegyzőkönyv; Parzellen-Protocoll der Gemeinde, 1866. MNL OL S 79 No. 16/1–75. Ercsi adóközség Agg-, Rác-Szent-Péter, Alsó-, Felső Besnyő és Gőböljárás pusztákkal együtt, birtokrészleti jegyzőkönyv, 1882. MNL OL S 79 No. 315/1–752. Érd adóközség, birtokrészleti jegyzőkönyv, Benta és Erlakovecz pusztákkal, 1884. MNL OL S 79 No. 316/1–459. Csege adóközség, új birtokrészleti jegyzőkönyv, 1889. MNL OL S 79 No. 401.

¹⁴ Körrendelet 1879, 389., 403–405. Felső Tárkány adóközség katasteri telekkönyve, 1881. MNL OL S 79 No. 430.

ték. Jelentősebb változásokat, például tagosítást követően új telekkönyvet szerkesztettek.¹⁵

Területszámítási jegyzőkönyv

A területszámítási jegyzőkönyv címlapján általában a „számolati jegyzőkönyv” (*Berechnungs-Protokoll*) megnevezés szerepel, előforduló szinonimák: számolási jegyzőkönyv, területszámítási jegyzőkönyv. Az 1850. évi mérnöki utasítás pedig kiszámítási, illetve számítási jegyzőkönyvnek nevezi, amelyet a következő módon kell elkészíteni:

„A C mintázatbani területszámítás kivitele, — és egy egész község, vagy abban egyes dűlők területének kiszámítása körüli eljárás semmi nehézségnek sincs alá vetve, minthogy t.i. először minden dűlőnél a felolvasott négyszög hüvelykek eredménye, aztán a dűlőbe csak részletesen eső négyszög hüvelykek számjai, számszerinti rendben, továbbá a szorzók és azoknak eredménye iratik be, s végül öszveghuzatik. Ha több dűlő öszvefüggésben vétetik fel, azért a kiszámítás mégis egyes dűlők szerint történik, és a végén az egyes dűlők újra előszámítandók. Végre az ellenőrzési számítás az egész lap felvett és üres teréről, ugyan azon módon viendő végbe, s a számítási jegyző könyv kezdete gyanánt állítandó elő.”¹⁶

A területszámítási jegyzőkönyv elkészítéséhez is többféle formanyomtatványt használtak. Német nyelvű formanyomtatványon készült többek között Rábacsécsény 1856. évi és Balatonfüred 1858. évi jegyzőkönyve. A „D. I. Rub. 16. Lit. X.” jelű, német nyelvű formanyomtatvány használatára példa Külsővat 1857. évi számolati jegyzőkönyve. Magyar nyelvű formanyomtatványokba (D 40 vagy D 59) vezették például Budafok (1884, 1889, 1914), Tiszacsege (1871, 1889), Tápé (1880), Ercsi (1883) és Debrecen (1911) adatait. A területszámítási jegyzőkönyv végére az 1870-es évektől összeadási jegyzőkönyvet (D 41 és D 60 jelű formanyomtatvány) is csatoltak, ezt olykor összefűzték a területszámítási jegyzőkönyvvel, de előfordult, hogy az külön fizikai egységet alkotott.¹⁷

¹⁵ Szintén 1875, 26. K 1875, 42., Körrendelet 1875, 54., 56., Pótlék 1875, 80–81., K 1876, 22–23., Utasítás 1885, 43–44.

¹⁶ Mérnöki utasítás 1850, 29., C mintázat.

¹⁷ Berechnungs-Protocoll der Gemeinde Csecseny, 1856. MNL OL S 79 No. 371/106–184. Berechnungs-Protocoll der Gemeinde Balaton Füred sammt Ortschaft Bad Füred, 1858. MNL OL S 79 No. 1560. Berechnungs-Protocoll der Gemeinde Külső Vath, 1857. MNL OL S 79 No. 1453/152–255. Budafok (Promontor) községnek számolati jegyzőkönyve, 1884. Függlék Budafok (Promontor) község számolati jegyzőkönyvéhez,

A változásokat a területszámítási jegyzőkönyvekbe is piros tollal vezették be, amennyiben a változások bevezetésére ott nem volt elég hely, akkor függeléket készítettek hozzá. Ha új felmérésre került sor, akkor új területszámítási jegyzőkönyvet szerkesztettek, mint Bácsalmás (1899) és Borota (1885) esetében.¹⁸

Birtokosok névjegyzéke

A névjegyzéknek a címlapon és a korabeli forrásokban szereplő elnevezése „betűsorozatos jegyzék” (*Alphabetisches Verzeichniß*), illetve betűsoros névjegyzék. Az 1850. évi utasítás így írja le a jegyzék összeállítását: „A telekkönyvi beiktatáshoz az elnök, az egyes birtokosok vagyonsbeli kimutatásának könnyítésére F mintázat szerint szerkesztett névjegyzéket készített, betűsorozatban valamennyi — a faluban lakozó és idegen — birtokosokról, 's azt egy választmányi tagnak vezetés végett átadja. A' mint egy birtokrészlet a' telek-könyvbe iktattatik, a birtokos neve és házszáma mellé az elkészített névjegyzékbe a' földdarab helyrajzi számát is mindjárt be kell írni. Ez összeírás pontos vezetése, az egyes birtokosok számára készítendő vagyons-kimutatási ívek (lajstromok) szerkesztését lényegileg könnyíteni és gyorsítani fogja.” Az 1885. évi utasítás pedig a következőket mondja: „A községben előforduló minden birtokos vezeté- és keresztnéve, lakhelye, házszáma s a hasonnemű birtokosoknak, netalán a községben szokásos megkülönböztető elnevezése betűsorozatos külön jegyzékbe irandó, és mindenik birtokos neve mellé a birtokához tartozó minden egyes földrészlet helyrajzi száma bejegyzendő.”¹⁹ Az utasításokkal ellentétben sajnálatos módon

1889, II. függelék, Budafok községnek számolati jegyzőkönyve, 1914. MNL OL S 79 No. 577. Csege (Nádori) községnek számolati jegyzőkönyve, 1871. Függelék Csege községnek számolati jegyzőkönyvéhez, 1889. MNL OL S 79 No. 401. Tápé községnek számolati jegyzőkönyve. Tápé község összeadási jegyzőkönyve, Függelék Tápé községnek számolati jegyzőkönyvéhez, Tápé község számolati jegyzőkönyve, 1883. MNL OL S 79 No. 310/425–765. Ercsi Agg-, Rác-Szent-Péter, Alsó-, Felső Besnyó és Gőböljárás pusztákkal együtt, községnek számolati jegyzőkönyve, Függelék Ercsi nagyközség számolati jegyzőkönyvéhez, 1883–1894. MNL OL S 79 No. 315/753–1380. Debreczen törv. j. felr. sz. kir. város 1:1440 méretarányú belsőségének területszámítási jegyzőkönyve; Debreczen tör. hat. joggal felr. szab. kir. város 1:720 méretarányú belsőségének területszámítási jegyzőkönyve, 1911. MNL OL S 79 No. 385/10467–12562.

¹⁸ Bácsalmás községnek számolati jegyzőkönyve, 1899. MNL OL S 79 No. 1/3160–3978. Borota (puszta) községnek számolati jegyzőkönyve, 1885. MNL OL S 79 No. 3/292–350.

¹⁹ Utasítás 1850, 14., 48., Kat. munk. 1875, 13., Pótlék 1875, 81–82., Utasítás 1885, 18., 22., SZALAY 1884, 13.

nem mindegyik jegyzékben vették fel a birtokosok birtokainak helyrajzi számát, viszont ha mégis, akkor ez a jegyzék a kataszteri telekkönyv és a térkép névmutatójaként is használható.

Gyakran nem is formanyomtatványokat használtak a jegyzék összeállításához, erre példa Balatonfüred 1857. évi, német nyelvű betűsorozatos névjegyzéke, amely a tételszám, házsám, a birtokos neve, állása és lakhelye, valamint a megjegyzés rovatokat tartalmazza. A Victor Sauerwein (Sauerwein) által Győrben nyomtatott, kétnyelvű „*Formular D zu § 24.*” sem teszi lehetővé a helyrajzi számok felvételét, hanem helyette a birtokív számát kell megadni, amelyben az adott birtokos birtoka előfordul, mint Táp 1857. évi betűsorozatos névjegyzékében. Ennek a formanyomtatványnak egy másik, szintén német nyelvű változatára – amelyet Pesten Lukács L. és Társa nyomtatott 1853-ban – készült Baranyaszentgyörgy jegyzéke 1861-ben, és részben magyar nyelvű (a címlap és egyes belívek német nyelvűek) változatára – amelyet szintén Pesten nyomtatott 1854-ben Lukács L. és Társa – Magyarhertelend jegyzéke 1864-ben. Hasonló szerkezetű az „*A. Nr. 196. Klein-Concept. Litt. D. Evid. Einlag*” jelű formanyomtatvány, amelyet Földes 1870. évi jegyzékéhez használtak. Ramasetter Veszprém-ben nyomtatta a német nyelvű „*Ad X § 192.*” nyomtatványt, amelyben szintén nincs külön rovat a helyrajzi számok számára, ilyen Berhida 1857. évi jegyzéke. A „*3. rakt. sz.*” nyomtatvány viszont már lehetővé teszi a helyrajzi számok felvételét, ez Felsőtárkány 1877. évi jegyzékére is igaz.²⁰

²⁰ Alphabetisches Verzeichniss aller in der Gemeinde Balaton Füred befindlichen Grund und Hausbesitzer, 1857. MNL OL S 79 No. 1560. Betűsorozatos jegyzéke a' kivonati ívben a' birtok-állapotróli főkönyvben előforduló birtosoknak Tááp adó-községet illetőleg. Alphabetisches Verzeichniß in dem Auszugsbogen und in dem Besitzstand-Hauptbuche der Steuer-Gemeinde Tááp aufgeführten Eingenthümer, 1857. MNL OL S 79 No. 379/453–479., Alphabetisches Verzeichniss der in dem Auszugsbogen und in dem Besitzstand Hauptbuche der Steuergemeinde aufgeführten Eigenthümer, 1861. MNL OL S 79 No. 25/220–226., Alphabetisches Verzeichniss der in dem Auszugsbogen und in dem Besitzstand Hauptbuche der Steuergemeinde (...) aufgeführten Eigenthümer, 1864. MNL OL S 79 No. 115/312–324., Betűsorozatos névjegyzéke Földes adóközségben levező minden föld és házbirtokosoknak, 1870. MNL OL S 79 No. 388/1959–2062. Alphabetisches Verzeichniss aller in der Gemeinde Berhida befindlichen Grund- und Hausbesitzer, 1857. MNL OL S 79 No. 1398/247–325. Betűsorozatos névjegyzéke a földbirtokosoknak, s feljegyzése a helyrajzi számoknak, amelyek alatt a földek a kataszteri telekkönyvben előfordulnak, 1877. MNL OL S 79 No. 430.

Házzámjegyzék

A házzámjegyzék a házzámok sorrendjében adja meg a tulajdonos nevét, olykor állását és lakhelyét is, valamint néha a dűlő nevét. Ezen kívül külön rovat található a megjegyzések számára. Leggyakrabban teljesen kézzel írott dokumentum, de olykor formanyomtatvány alapján készült. Az előbbire példa Nagymágocs 1882. évi, Budaörs 19. század végi, Budafok 1884. évi, Zsidóföld 1857. évi, Fertőhomok és Magyargencs 1856. évi jegyzéke. Ezek címe gyakran megtévesztő, csak a táblázatból állapítható meg, hogy nem névjegyzékről, hanem házzámjegyzékről van szó. Ramasetter veszprémi nyomdájából került ki az „Ad X § 193” jelű formanyomtatvány, amelyet többek között Berhida 1857. évi jegyzékének elkészítéséhez használtak.²¹

Helynévjegyzék

A helynévjegyzék azt a célt szolgálta, hogy a település területén található helynevek, leggyakrabban dűlőnevek, olykor egyéb földrajzi elnevezések (erdők, folyók stb. nevei) és külterületi lakott helyek neveinek helyesírását rögzítsék. Ezen jegyzékek is többnyire kézzel íródtak, előfordul azonban formanyomtatványok használata is. Német nyelvű formanyomtatványon készült Alsószuha 1866 körül összeállított helynévjegyzéke. Ramasetter „Ad Y § 196” jelű nyomtatványát használták Berhida (1857) és Borzavár (1857) jegyzékéhez. A számos kéziratos jegyzékre példák Balatonfüred 1857. évi, Fertőhomok vagy Magyargencs 1856. évi és Baksa 1865. évi jegyzékei.²²

²¹ Lakházak névjegyzéke, 1882. MNL OL S 79 No. 306/234–244. Namens-Verzeichniss der Buda Eörser Hauseingenthümer, 19. sz. vége. MNL OL S 79 No. 602. Jegyzék Budafok (Promontor) község háztulajdonosairól, 1884. MNL OL S 79 No. 577. Lajstroma az egész zsidóföldi községhez tartozó házbirtokosoknak, 1857. MNL OL S 79 No. 1353/727–743. Häuser Verzeichniss der Gemeinde Homok, 1856. MNL OL S 79 No. 759/133–137. Häuser-Verzeichniss aller in der Gemeinde Magyar Gencs befindlichen Hausbesitzer, 1856. MNL OL S 79 No 1223/129–145. Haeuser-Verzeichniss aller in der Gemeinde Berhida befindlichen Hausbesitzer, 1857. MNL OL S 79 No. 1398/247–325.

²² Verzeichniss aller in der Steuergemeinde Alsószuha befindlichen Ortschaften, Prädien, Pußten, einzeln stehende Gebäude, Riede (Fluren), Flüsse, Seen, Berge, großer Waldungen und allen sonstigen Benennungen und deren richtige Schreibart, 1866. MNL OL S 79 No. 320/36–37. Verzeichniss aller in der Steuer-Gemeinde Berhida befindlichen Ortschaften, einzeln stehenden Gebäuden, Rieden (Fluren), Flüssen,

Az utóbb említett három jegyzék, vagyis a birtokosok névjegyzéke, a házszámjegyzék és a helynévjegyzék szinte mindig össze van fűzve.

Lakóházak jegyzéke

A formanyomtatvány címe „*A lakházak kivonata az (...) község birtokrészleti jegyzőkönyvéből*” („*Auszug der Wohnhäuser aus dem Parzellen Protocolle der Gemeinde...*”) elárulja, hogy ez a jegyzék a kataszteri telekkönyv alapján készült. A táblázat a helyrajzi számok (birtokrészlet száma) nem folyamatos, de növekvő sorrendjében adja meg az adatokat. A kétnyelvű formanyomtatvány rovatai a következők: birtokállapot főkönyv lapjának oldala (*Blattseite des Besitzstands-Hauptbuches*), a helység neve (*Name der Ortschaft*), a lapnak és a birtokrészletnek a száma (*Nummer des Blattes und der Parzelle*), a háztulajdonosnak házszáma, neve (*Haus-Nro., Vor- und Zuname des Hausbesitzers*), a ház emeleteinek száma (*Stockwerk*), az épület neve (*Gattung des Gebäude*), birtokarány részei (*Antheile*), a lak alkatrészeinek mennyisége (*Anzahl der Wohnbestandtheile*), a ház osztálya (*Classe des Hauses*), a ház osztályozati adó összege (*Betrag der Hausklassen-Steuer*), jegyzet (*Anmerkung*), utalás a bekövetkezett későbbi változásra (*Hinweisung auf nachträgliche eingetretenen Veränderungen*). A rovatok alapján ez a jegyzék feltehetően az épületadó, a házadó megállapításához kapcsolódott. Erre a kétnyelvű, jelzés nélküli formanyomtatványra példa Szécsény 1868. évi jegyzéke. A német nyelvű, „*D I Rub. 21.*” jelű nyomtatványban is ugyanezeket az oszlopokat kellett kitölteni, mint Ravazd 1856. évi jegyzékében. Egy másik német nyelvű formanyomtatvány (*Q-Nr. 19. Median-Concept. Muster B. Gebäude Klassen-Steuer-Kataster*) a következő rovatokat tartalmazza: ház-

Seen, Bächen, Bergen, u.s.w., grosser Waldungen und aller sonstigen Benennungen und deren richtige Schreibart, 1857. MNL OL S 79 No. 1398/247–325. Verzeichniss aller in der Steuer-Gemeinde Borzavár befindlichen Ortschaften, einzeln stehenden Gebäuden, Rieden (Fluren), Flüssen, Seen, Bächen, Bergen, u.s.w., grosser Waldungen und aller sonstigen Benennungen und deren richtige Schreibart, 1857. MNL OL S 79 No. 1403/305–324. Kimutatása a' b. füredi község határában levő dülőknek, erdőknek, és tavaknak, 1857. MNL OL S 79 No. 1560. Ried Verzeichniss, 1856. MNL OL S 79 No. 759/133–137. Verzeichniss aller in den Gemeinde Magyar Gencs befindlichen Ortschaften, einzeln stehenden Gebäuden, Riede, Fluren, Flüsse, Seen, Bäche, Berge u. großer Waldungen, und aller sonstigen Benennungen und deren richtige Schreibart, 1858. MNL OL S 79 No. 1223/129–145. Jegyzéke minden Baksa községben előforduló helységnek, pusztáknak, egyedül álló házaknak, dülőknek, nagy erdőknek s azoknak helyes kiírása, 1865. MNL OL S 79 No. 22/302.

szám, birtokos neve, az épület neme, a lakóhelyiségek és emeletek száma, az épület osztálya, az éves házosztályzati adó, utalás a bekövetkezett változásokra. Ennek a formanyomtatványnak a felhasználásával készítették el Alsószuha jegyzékét 1867-ben.²³

Talajhasználati kimutatás

A talajhasználati kimutatás táblázatos formában a művelési ágakat (kertek, szőlők, szántóföldek, rétek, legelők, erdők, „hasonlatok”, adómentes terület) és azok nagyságát tartalmazza. Német nyelvű formanyomtatványra készült például Abaliget 1865. évi talajhasználati kimutatása, magyar nyelvűre (D 44, D 63) Tápé 1883. évi és Budafok 1884. évi kimutatása, kétnyelvűre pedig Magyarhertelend 1865. évi kimutatása.²⁴

Birtokváltzási jegyzék

A birtokos személyében bekövetkezett változás esetén vettek fel birtokváltzási jegyzéket. A bejelentett változásokat „a községi jegyző, városi adóhivatal, illetőleg nyilvántartó” volt köteles az erre a célra szolgáló, I. számú nyilvántartási jegyzékbe beiktatni, és az egyéni birtokíveken a változást bevezetni.²⁵

A jegyzék rögzíti a változás előtti és utáni adatokat is, a birtokosok és a földrészlet adatait egyaránt. Az „1. rakt. szám.” jelű, a Pesti Könyomda Rt.

²³ A lakházak kivonata az Szécsény község, Farkas Almás pusztával együtt, birtokrészleti jegyzőkönyvből. Auszug der Wohnhäuser aus dem Parzellen-Protocolle der Gemeinde, 1868–1869. MNL OL S 79 No. 568/308–362. Auszug der Wohnhäuser aus dem Parzellen-Protocolle der Gemeinde Ravazd. A lakházak kivonata az Ravazd község Tarján pusztával együtt birtokrészleti jegyzőkönyvből, 1856–1857. Ehhez a füzethez utólag egy kétnyelvű, „St. N. 4.” jelű címlapot is mellékeltek. MNL OL S 79 No. 0370/00355–00371. Alsószuha község épület adó összeírása, 1867. MNL OL S 79 No. 320/1–13.

²⁴ Ausweis über die Benützung des Bodens für die Gemeinde Abaliget, 1865. MNL OL S 79 No. 15/242. Kimutatás a talaj használatáról Tápé adóközségben, 1883. MNL OL S 79 No. 310/766–767. Kimutatás a talaj használatáról Budafok (Promontor) adóközségben, 1884. MNL OL S 79 No. 577. Kimutatás a talaj használatáról Nagy Hertelend község részére. Ausweis über die Benützung des Bodens für die Gemeinde, 1865. MNL OL S 79 No. 115/576. Hasonlat: nem mezőgazdasági parcella (épület, bánya, árok, stb.).

²⁵ Utasítás 1885, 1–2., 9–11., 14–15., 103–105.

által nyomtatott jegyzéken vezették például Felsőtárkány 1886., 1887. és 1888. évi változásait. De más formanyomtatványokat is használtak a változások bejegyzésére, például a D 121 jelűt Baranyakisfalud, vagy jelzés nélküli formanyomtatványt Bánréve esetében. Az utóbbi rovatainak megnevezése: a helyesbítés előtti és helyesbítés utáni állapot.²⁶

Adótárgyváltozási jegyzék

Az adótárgyváltozási jegyzék az adótárgy, vagyis a birtokrészlet (telek, parcella, földrészlet) művelési ágában vagy osztályában beállt változások jegyzéke. Az 1885. évi utasítás mellékletében közölt „III. számú nyilvántartási jegyzék a községi (városi) előljárásnál az 18.. év folyamán bejelentett, vagy az előjáróság által felfedezett adótárgy változásokról” a „9. rakt. szám” jelet viseli. Azonban az eddigi feldolgozó munka során az S 79 állagban az „5. r. sz.” jelű formanyomtatvány fordult elő, mégpedig Debrecen esetében. Ez utóbbi az 1885. évi utasítás VIII. számú jegyzékének (6. rakt. sz.) felel meg.²⁷

Felvételi előrajz

A kartográfiai dokumentumok közül a felvételi előrajz (mérési vázlat) a leggyakoribb az S 79 állagban. A kataszteri térképezés a felvételi előrajzok (*Feldbrouillon, Feldskizze*) készítésével kezdődött, amelyeket részletes hely-

²⁶ I. számú nyilvántartási jegyzék az 1886 év folyamán a birtokosok személyében beállott és bejelentett változásokról, I. számú nyilvántartási jegyzék az 1887 év folyamán a birtokosok személyében beállott és bejelentett változásokról, I. számú nyilvántartási jegyzék az 1888 év folyamán a birtokosok személyében beállott és bejelentett változásokról. MNL OL S 79 No. 430. Baranyakisfalud adóközségben létező birtokváltozásoknak jegyzéke, 1896. MNL OL S 79 No. 24/48–130. Baranyakisfalud adóközségben létező birtokváltozásoknak jegyzéke, 1898–1910. MNL OL S 79 No. 24/194–244. Baranyakisfalud adóközségben létező birtokváltozásoknak jegyzéke, telekhatósági végzések, 1910–1918. MNL OL S 79 No. 24/245–285. Bánréve adóközségben létező birtokváltozásoknak jegyzéke, 1892. MNL OL S 79 No. 321/124–126.

²⁷ Utasítás 1885, 2., 15–16., 40–41., 48., 50–51., 109–111. Jegyzék ... számú Debrecen adóközségben 1864 év december hóban bejelentett adótárgybeli változások és az azok felett tartott helyszini vizsgálatnak hivatalos létéről, Jegyzék ... számú Debrecen adóközségben 1866 év december hóban bejelentett adótárgybeli változások és az azok felett tartott helyszini vizsgálatnak hivatalos létéről. MNL OL S 79 No. 385/12569–12602.

színi mérések alapján készítettek 1:2880 méretarányban, a belterületeken az ábrázolás sűrűségétől függően 1:1440, de akár 1:720 méretarányban is. A felvételi előrajz a kataszteri térképpel ellentétben tartalmazza a birtokrészlet tulajdonosának nevét és a művelési ágat, ugyanakkor mérési adatokat nem tartalmaz.

Ez ideig az S 79 állag dokumentumainak negyedét dolgoztuk fel darabszinten adatbázisunkban. Minden bizonnyal a teljes állag feldolgozása, illetve a vidéki levéltárakban őrzött hasonló dokumentumokkal való összehasonlítása a fent megrajzolt képet tovább fogja pontosítani, árnyalni, színesíteni. Nem beszélve arról, hogy most az iratoknak csak igen csekély részével tudtunk foglalkozni. Még számos irattípussal találkoztunk ezeken kívül: osztálybasorozási földkönyv, osztálybasorozási jegyzőkönyv, birtokívek összesítése, felszólalási jegyzék, művelésiág-összesítés, osztálykivonat, terméstáblázat, mintaterek jegyzéke, felmérési felülvizsgálatok jegyzőkönyve, háromszögelési pontok jegyzéke, magasságmérési kézikönyv stb. Így mindenképpen szükséges a dokumentumtípusok meghatározásának, jellemzésének folytatása.

KÉPJEGYZÉK

(Az ábrát lásd a kötet végi képmellékletben.)

1. ábra: Óbuda határleírásának térképe 1874-ből. (MNL OL S 79 No. 602/11.)

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

MNL OL	
Y 7	Magyar Országos Levéltár levéltára, Általános iratok
S 79	Kataszteri gyűjtemény, Iratok

Kiadott források és szakirodalom

CsILLAG 1884	CsILLAG Gyula: <i>Telekkönyv és kataszter</i> . Budapest, 1884.
EÖTVÖS 1875	EÖTVÖS Károly: <i>A földadó és a kataszter az 1875. VII. törvénycikk szerint</i> . Budapest, 1875.
Észrevételek 1876	Egy járási bizottsági elnök: Észrevételek a birtokrészleti jegyzőkönyvekre nézve. <i>Kataszteri Kalauz</i> 2(1876), 5. sz., 37–38.
Földadóról 1877	A földadóról [2.] <i>Kataszteri Kalauz</i> 3(1877), 8. sz., 60–61.
K 1875	K.: Észrevételek Mészáros Károly úrnak a múlt számban megjelent cikkére. <i>Kataszteri Kalauz</i> 1(1875), 6. sz., 41–43.
K 1876	K.: A birtokrészleti jegyzőkönyveknél előforduló nehézségek. <i>Kataszteri Kalauz</i> 2(1876), 3. sz., 22–23.
Kat. munk. 1875	A régi kataszteri munkálatok átvizsgálásához szükséges segédeszközök. <i>Kataszteri Kalauz</i> 1(1875), 2. sz., 11–14.
Kat. törv. 1875	A kataszteri törvény magyarázata. <i>Kataszteri Kalauz</i> 1(1875), 5. sz., 36–38.
Körrendelet 1875	Körrendelet. A nm. Pénzügyministerium 40,702. sz. alatt kibocsájtott újabb körrendeletének magyarázata. <i>Kataszteri Kalauz</i> 1(1875), 8. sz., 53–56.
Körrendelet 1879	A m. kir. pénzügyministernek 31,015 sz. körrendelete, a földadó szabályozásáról szóló 1875. VII. t.c.z. 39. §-ában foglalt, a földrészletek osz-

- tályba sorozását tárgyazó rendeletek végrehajtása. In: *Magyarországi rendeletek tára*. Budapest, 1879, 383–413.
- Mérnöki utasítás 1850 *Utasítás a mérnöki munkálatok kivételére az 1850-ik évi martius hó 4-kén kelt legmagasb patens által rendelt földadóprovisoriumhoz*. S. l., 1850.
- Pótlék 1875 B–y: Pótlék a telekkönyvnek elkészítéséről irt cikkhez. *Kataszteri Kalauz* 1(1875), 11. sz., 79–82.
- NEMES 1991 NEMES Lajos: A Heves Megyei Levéltárban őrzött kataszteri iratok rendezése. *Levéltári Szemle* 41(1991), 3. sz., 43–52.
- Rendelet 1909 A m. kir. igazságügyminiszternek 1909. évi 30. I. M. számú rendelete, az 1908. XXXIX. t.-c. hatályosságának területén a birtokrendezési, különösen az úrbéri elkülönítési, arányosítást és tagosítási ügyekben követendő eljárásról. In: *Magyarországi rendeletek tára*. Budapest, 1909, 295–600.
- Rendelet 1939 A m. kir. pénzügyminiszter 1939. évi 200. P. M. számú rendelete, a Magyar Szent Koronához visszacsatolt felvidéki területeken működő pénzügyigazgatóságok alá tartozó hatóságok, hivatalok stb. területi beosztásáról, és az ügyvitel szabályozásáról. In: *Magyarországi rendeletek tára*. Budapest, 1940, 227–386.
- SZALAY 1884 SZALAY Pál: *A földadó-kataszter rövid és népies ösmertetése*. Budapest, 1884.
- Szintén 1875 Szintén a Nagyméltóságú Pénzügyminister ur 39.155. számú rendelete. *Kataszteri Kalauz* 1(1875), 4. sz., 26.
- Utasítás 1850 *Utasítás az 1850-ki martius 4-ről kelt legfelsőbb patens által rendelt földadó-provisorium számára eszközendő földjövedelem-kiszámítások véghezvitelére. Instruktion zur Ausführung der Grundertrags-Erhebungen für das mit dem allerhöchsten Patente vom 4. März 1850 angeordnete Grundsteuer-Provisorium*. Buda, 1850.
- Utasítás 1875 *Utasítás a földadó-kataszteri munkálatoknak a tényleges állapot szerinti kiigazítására az 1875. VII. tör-*

-
- vénycikk szerint hivatott községi elöljárók, községi, járási es kerületi földadó-bizottságok, valamint pénzügyministeri közegek számára. S.l., 1875.*
- Utasítás 1876 Utasítás a földadó szabályozásáról szóló 1875. évi VII. törvénycikk értelmében a kataszteri munkálatok kiigazítása céljából bejelentett térfogati adatok helyességének ellenőrzése végett alkalmazandó közegek és eljárás tárgyában. In: *Magyarországi rendeletek tára*. Budapest, 1876, 421–474.
- Utasítás 1885 *Utasítás a földadó-kataszter nyilvántartásáról szóló 1885. évi XXII-ik tv.-cikk végrehajtása iránt. [Budapest], 1885.*

Einige Katastralunterlagen

Die Katastralunterlagen sind in diesem Aufsatz anhand des Bestandes S 79 des Ungarischen Nationalarchivs studiert. Dieser Bestand enthält Katastralschriften meistens aus der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts über das heutige Ungarn, die im Jahre 1951 an das Archiv abgegeben wurden. Aber nicht über jede Siedlung sind Quellen vorhanden, und verschiedene Unterlagen stehen über einzelne Gemeinden zur Verfügung. Die häufigsten Unterlagen wurden dargelegt: die Grenzbeschreibung, die Beschreibung der Riede, das Grundstücksverzeichnis (früher Parzellenprotokoll), das Flächenberechnungsprotokoll, das Eigentümerverzeichnis, das Häuserverzeichnis, das Ortsnamenverzeichnis, der Auszug der Wohnhäuser, der Bodenbenutzungsausweis, die Besitzveränderungsliste, die Steuergegenstandsveränderungsliste und die Feldskizze. Die Katastralvermessung dauerte einige Jahrzehnte, dazwischen begann im Jahre 1875 die Evidenzhaltung, um die Änderungen in der Person des Besitzers, im Umfang und in der Kulturgattung der Steuerobjekte zu erfassen. Die in verschiedenen Zeitpunkten und in verschiedenen Orten entstandenen Dokumente unterscheiden etwas sich, zum Beispiel verschiedene Formulare wurden benutzt. Außerdem war die Terminologie nicht einheitlich, es gab viele Synonyme, die Bedeutungen der Begriffe veränderten sich. Deshalb ist es nützlich und erforderlich, die Dokumententypen der Katastralarchivalien festzustellen, zu definieren. Damit kann man die Beschreibung der Dokumente erleichtern, und den Forschern helfen.

